

ПЕРЕКЛАД

УДК 81.255.4

Інна Кравчук (Косів)

ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ РЕАЛІЙ У ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ (НА МАТЕРІАЛІ ПЕРЕКЛАДЕНИХ РОСІЙСЬКОЮ МОВОЮ РОМАНІВ ФРАНЦУЗЬКОГО ПИСЬМЕННИКА ЕРВЕ БАЗЕНА)

У статті розглянуто реалії як лінгвальні одиниці, що репрезентують специфіку мовної картини світу, а тим самим і своєрідність світогляду певного народу. Простежено основні способи семантико-стилістичного відтворення цих безеквівалентних засобів у російському перекладі зазначеного французького твору.

Ключові слова: мовна картина світу, реалія, безеквівалентна лексика, художній переклад.

Поняття «картину світу» базується на дослідженні комплексу уявлень про середовище, найважливіші умови існування в ньому людини. Вчені подекуди трактують картину світу як його глобальний образ, що виникає внаслідок контактів людини з навколишньою дійсністю. Лінгвісти вживають згадане поняття для установлення зв'язку між цією дійсністю та мовою [Богусловская: 214-216; Брутян: 108-111; Кушина: 246-247 та ін.]. Картина світу є способом його пізнання, а отже, наслідком когнітивної діяльності людей, відображеним і в їх мовній свідомості.

У науці традиційно розрізняють концептуальну та мовну картини (моделі) світу, диференціація яких спирається на відповідне розмежування мислення та мови. Деякі вчені мовну й концептуальну картини світу розглядають у площині протиставлення мови й мовлення, інакше кажучи, плану змісту словника, граматики, з од-

ного боку, і плану змісту текстів енциклопедичного характеру – з іншого. Проте такий підхід викликає певне застереження, адже концептуальна картина світу формується в процесі пізнання дійсності й усвідомлення людиною здобутих знань, відомостей, які через основну знакову одиницю – слово, пов'язані не тільки з мовою, але й мовленням. Тим самим концептуальна картина світу, що належить до сфери людської свідомості, перетинається з мовною картиною світу. В. Телія трактує останню як інформацію, розсіяну по всьому концептуальному каркасу, яка впливає на формування самих понять за допомогою маніпулювання мовними значеннями та їх асоціативними полями. Дослідник зазначає, що мовна картина світу не має чітких меж, тому її місце щодо власне концептуальної моделі світу не може бути визначене як периферія [Телія: 150].

Сучасна лінгвістика значною мірою успадкувала ідеї В. фон Гумбольдта про мову в її стосунку до світоглядних особливостей, духовних якостей її носія – народу. Знаходячись між людиною й зовнішнім світом, кожна мова відтворює його згідно з відображеним у цій мові світоглядом. Як посередник між людиною та навколишнім світом, «мова в той же час є віддзеркаленням та знаком» й не може бути зведеною до сукупності довільно або випадково вжитих понять [Гумбольдт: 320-324]. Особливо вагомими в лінгвістичній спадщині В. фон Гумбольдта є його погляди на мову як на спосіб вираження самобутності, притаманної народові, який творить цю мову.

Незважаючи на те, що певні мови в своїй граматичній структурі та лексичному складі неоднаково членують світ, його універсальна концептуальна картина у носіїв різних мов в основному збігається. Національні мовні картини світу є специфічними, хоча значною мірою вони можуть бути подібними, оскільки відображають загальноєдину позалінгвальну реальність. Прагматичність мовної картини світу, порівняно з іншими, визначається тим, що людський чинник впливає на неї чи не найбільшою мірою.

Лексика кожної національної мови – своєрідна система, що, історично склавшись, акумулює багатовіковий досвід спілкування людей певного етномовного колективу і пізнання ними навколишньої дійсності. Для лексичних одиниць кожної мови характерна складна змістова структура, у якій можна виявити різноманітну ін-

формацію, зокрема й специфічну для ментальності певного народу. Так, наприклад, зіставлення української лексики не лише зі словниковим складом германських чи романських мов, а й навіть із лексичними системами найближчих за спорідненістю слов'янських мов, виявляє особливе багатство її емотивно-оцінних лінгвальних засобів.

Крім того, своєрідність мовних картин світу виразно засвідчує безеквівалентна лексика, особливо той її пласт, який прийнято називати реаліями, тобто словами, що позначають національно-культурні поняття. Такі лексеми відображають цивілізацію, історію, літературу, ландшафт, клімат, а також життєву конкретику, побут, спосіб харчування тощо. Реалії належать до етнолексики, яка становить собою ядро національно самобутнього за своїм змістом шару словникового складу мови. Саме тому вони найповніше виражають його специфіку, оскільки семантика реалій містить особливу етноунікальну інформацію. Якщо кожне слово – це мікросвіт, в якому відображається певний шматочок дійсності чи хибне уявлення про неї, то реалії, завдяки етнокультурному компоненту, є особливо місткими, бо виступають джерелом інформації про національну культуру. Зауважимо, що в художньому дискурсі вони тісно асоціюються з відповідним ситуативним контекстом. Необхідно вказати на те, що поняття «безеквівалентна лексика» значно ширше, ніж «реалія». Останній термін охоплює тільки випадки лексико-предметної безеквівалентності. Це означає, що всі реалії входять в обсяг безеквівалентної лексики, виявленої при лінгвістичному бінарному зіставленні.

Осмислення та інтерпретація безеквівалентної лексики, зокрема слів-реалій, набуває особливої ваги у сфері міжкультурного спілкування, якому значною мірою сприяє переклад художніх творів. Актуальність цієї проблематики зумововлена також і тим, що вивчення реалій, які функціонують у художній мові, встановлення особливостей перекладу безеквівалентної лексики загалом забезпечують успішне оволодіння іноземною мовою.

Мета пропонованого дослідження полягає в тому, щоб простежити основні способи відтворення реалій, характерних для французької мовної картини світу, в російському перекладі трилогії Е. Базена «Семья Ризо» [Базен 1994].

У побутовому і навіть художньому мовленні реалія може виконувати лише номінативну роль, однак у певних контекстах вона, подібно до будь-якої іншої лексеми, часто функціонує як важливий стилістичний засіб, ключове слово, набуваючи адгерентної конотативної семантики. Це, зрозуміло, ускладнює завдання перекладача, який покликаний не тільки адекватно передати значення реалії, але й належним чином розкрити певну конотацію. Тому він повинен глибоко опанувати як мову оригіналу, так і мову перекладу, зважаючи на їх функціонально-стильові та територіальні різновиди, знати побут, історію, культуру відповідних народів, а також тонко відчувати зображувальні можливості художнього слова. Незнання реалій не лише компрометує перекладача, воно також призводить до того, що зображувані явища у перекладеному тексті виглядають психологічно сумнівними й неправдоподібними. Варто зауважити, що між реаліями, вживаними в перекладній літературі та творах, написаних рідною мовою на чужоземну тематику, спостерігається помітна відмінність.

Одним із питань, важливих для перекладознавчого дослідження реалій, є встановлення меж цього лексичного пласту. В цьому плані вчені по-різному розглядають власні назви, які за певними параметрами тяжіють до реалій. Незважаючи на деяку близькість указаних груп, ми не схильні вважати оніми власне реаліями. Спираючись на теорію перекладу, розглядаємо власні назви як окремий клас безеквівалентної лексики. Йому притаманні особливі семантичні й функціональні риси та способи відтворення при перекладі, які досить часто збігаються зі способами відтворення реалій. Оніми, як і реалії, здатні набувати в художніх текстах яскраво вираженої конотативної семантики, яка ускладнює можливість передавати національний та історичний колорит, примушуючи ряд авторів відносити власні назви до реалій [Зорівчак: 56-60].

Необхідно вказати на те, що розмежування різних типів реалій спирається передовсім на історико-семантичний та структурний критерії. Згідно з першим із них виділяються: 1) власне реалії (при наявних референтах): укр. *коломийка, трембітар, постолі, яворівка, коливо, китайка, сімейний підряд, перебудова, гласність*; 2) історичні реалії – семантичні архаїзми, які внаслідок зникнення референтів входять до історичної лексики, яка втратила життєздат-

ність. Їм властива сема «минуле», пов'язана зі «старінням» референта, усуванням його з активної суспільної практики мовного колективу. Такі реалії актуалізують фонові знання культурної спадщини.

Доцільно наголосити на тому, що значні труднощі виникають тоді, коли перекладається твір, що репрезентує достатньо відмінний культурний ареал. В. Коптілов привертає увагу до таких із них: відсутність спільної духовної основи двох культур; відмінність стосунків між людьми; наявність екзотичних реалій – назв звичаїв, одягу, страв, напоїв, традиційного житла, посуду тощо; значна віддаленість мови-джерела від мови реципієнта; відмінні принципи побудови літературного твору [Коптілов: 32-34]. Усі ці й багато інших невідповідностей, що існують між різними культурними ареалами, відчутно ускладнюють працю перекладача, подекуди вимагаючи від нього не тільки перекладацької техніки, а справжньої мистецької віртуозності.

Залежно від композиційного навантаження реалії в ситуативному контексті, переваги того чи іншого виду інформації (денотативної, конотативної, зокрема національно-культурної, локальної), виразником якої виступає цей текстовий компонент, перекладачі по-різному відтворюють його семантико-стилістичні функції. Необхідною умовою адекватного відтворення реалій є їх глибоке знання перекладачем. Лише тоді, коли в нього складеться правильне уявлення про певну реалію та її контекстуальне оточення, перекладач зможе віднайти ефективний спосіб передати її читачеві. Розглядаючи перекладознавчу проблематику реалій, виходимо передусім із того, що в художньому творі вони сприяють створенню національного колориту, який завжди є складником стилю. Тому реалії часто виступають важливими текстотвірними засобами.

Якщо визнати, що переклад забезпечує насамперед передавання думки, то потрібно уточнити: збереженню підлягає лише її об'єктивний зміст, тобто ті реальні зв'язки та відношення, які є предметом судження. Натомість суб'єктивний аспект думки – поняття, за допомогою яких оформляється відповідне судження, при перекладі не може залишатися незмінним, оскільки системи вербалізованих понять, властивих різним мовам, не збігаються.

Переклад був і залишається посередником у діалозі культур. Чим більше іншомовних текстів різних жанрів перекладено україн-

ською мовою, тим вагомішим є збагачення української культури. Художні переклади активізують міжлітературні взаємовпливи, дослідження зв'язків української літератури з іншими літературами світу, а також сприяють міжмовним контактам, які впливають на динаміку та тенденції лінгвальних процесів.

Як відомо, саме художній переклад виявляє ті мовні засоби твору-оригіналу, для яких бракує прямих відповідників в іншій мові. Йдеться не тільки про специфіку лексичного, фраземного складу, а й про певні особливості морфологічної та синтаксичної структури. Незважаючи на це, перекладач може і повинен якнайповніше відтворити жанрові, композиційні, а також стильові риси, характерні для твору. Отож, переклад, являючи собою семантико-стилістичну паралель оригінального твору, виступає об'єктом насамперед порівняльної стилістики двох мов. Аналіз художнього перекладу – це сфера спеціального перекладознавчого аналізу, який перетинається з лінгвістичним та літературознавчим.

Однією з кардинальних проблем у перекладознавстві є відтворення іномовними засобами семантико-стилістичних функцій реалій. Її розв'язанню присвячені праці багатьох дослідників, що пропонують різні класифікації способів згаданого відтворення. Однією з найповніших є систематизація Р. Зорівчак, яка розрізняє наступні способи трансляційного перейменування реалій: транскрипцію (транслітерацію), гіперонімне перейменування, дескриптивну перифразу, комбіновану реномінацію, повне і часткове калькування, контекстуальне розтлумачення (інтерпретацію) реалій, віднайдення ситуативного відповідника, метод уподібнення (субституцію) реалій, міжмовну транспозицію на конотативному рівні [Зорівчак: 56-60].

Транскрипція (транслітерація) – запис звучання слова мови-джерела графемами мови-реципієнта – є одним із найпоширеніших способів передачі онімів. Так, назви міст передаються традиційно якраз цим методом, тому що вони не мають еквівалентів у мові перекладу. Причому найменування великих французьких міст, відомі читачеві, часто транскрибуються, а назви передмість та містечок певним чином пояснюються у самих перекладених текстах чи спеціальних виносках. При відтворенні французьких онімів російською мовою артиклі пишуться з великої літери, як, наприклад, у назві

французької католицької газети *La Croix* [Bazin 1979: 69] – *Ла-Круа* [Базен 1994: 71]. Найменування газет і журналів часто сприймаються як символи, що асоціюються з Францією. Всі вони виражають притаманне їм значення, проте при їх відтворенні функція референції країни виявляється особливо важливою. Назва визначного святого місця у Франції *La Salette* [Bazin 1979:159] в аналізованому перекладі також транслітерована – *Ла-Салетт* [Базен 1994:156].

У досліджуваному матеріалі простежуються й інші способи відтворення безеквівалентної лексики. Зокрема, при перекладі оніма *Gâtevin* [Bazin 1979: 69], яким у Франції називають селян і продавців, що торгують вином, застосоване відповідне гіперонімне перейменування *торговець* [Базен 1994: 215]. Аналогічно один із виноградних сортів вина *Aramon* [Bazin 1979: 217] перекладач передає гіперонімом *вино* [Базен 1994: 211], надаючи реалії більш загального значення.

Двочленна сполука *timbales d'argent* [Bazin 1979: 42] передана дескриптивною (описовою) перефразою, яка розкриває зміст самої реалії – *серебряные бокальчики, подаренные на крестины* [Базен 1994: 44]. Подібним чином перекладено *une toile de Jouy* [Bazin 1979: 119] – *полотно набивного ситца* [Базен 1994: 120]. Ця французька реалія позначає набивне полотно, вироблене в Жуї-ан-Жоза (Версаль) [Larousse: 1785].

Спосіб комбінованої реномінації, що поєднує транскрипцію з описовою перефразою, є особливо ефективним для відтворення реалій та власних назв. Він, по-перше, забезпечує збереження національного колориту французьких онімів, а по-друге, дає змогу іншомовному читачеві адекватно осмислити позначувані ними референти. Так, комбіновану реномінацію застосовано у випадку відтворення реалії *ses Richelieu* [Bazin 1979: 82] – *модные туфли фасона Ришелье* [Базен 1994: 83]. Ерве Базен так назвав ці туфлі тому, що вони були модні за часів правління кардинала Ришельє. Вказаний спосіб демонструє переклад і деяких інших реалій, наприклад: *l'eau de Vichy* [Bazin 1979: 57] – *минеральная вода Виши* [Базен 1994: 59]. Згадана назва мінеральної води пов'язана з Віші – відомим бальнеологічним курортом [Larousse: 1589].

Повне чи часткове калькування становить собою поелементне відтворення структурно-семантичної моделі реалії графемами мови-

реципієнта. Часткове калькування простежується у випадку перекладу *le Petit Caporal* [Bazin 1979: 184] – *маленький капорал* [Базен 1994: 179]. Зауважимо, що зазначений онім Наполеон I-ий застосував для називання своїх солдат. Цей спосіб використано також при перекладі найменування програмного документу Великої французької буржуазної революції, прийнятого 26 серпня 1789 року [Larousse: 678] – *la Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen* [Bazin 1979: 77], що передано як *декларація прав мужчини и гражданина* [Базен 1994: 78]. Назва *La Sainte-Chapelle* [Bazin 1979: 126] (дослівно *Свята каплиця*) перекладено як *каплиця Людовика Святого* [Базен 1994: 125]. Такий переклад демонструє часткове калькування, поєднане з вказівкою на Людовіка Святого, яка пояснює реалію, бо цю каплицю збудував саме він.

Контекстуальне тлумачення реалій спрямоване на з'ясування їх сутності у найближчому контексті, про що свідчить приклад *La Faulsaunière* [Bazin 1979: 22] – *дорога соленой контрабанды* [Базен 1994: 26]. Зазначений авторський неологізм утворений від слова *faux-saunier*, яке позначало контрабандиста, що торгував сіллю. Слово *saunier* перекладається як продавець солі. Приклад *La conférence de Saint-Vincent-de-Paul* [Bazin 1979: 78] також перекладений способом контекстуальної інтерпретації – *благородные общества* [Базен 1994: 72]. В оригіналі йдеться про конференцію, яка зосереджувалася на благочинній діяльності буржуазії [Larousse: 1676]. У цьому випадку перекладач опускає власну назву організації, пояснюючи це насамперед тим, чим вона займалася.

Спосіб віднайдення ситуативного відповідника полягає у відтворенні семантики реалій оказіональним відповідником, наприклад: *L'heure de l'absinthe* [Bazin 1979: 46] – *час аперитиву* [Базен 1994: 51]. Додамо, що *l'absinthe* позначає полинний напій, який подають на аперитив [Larousse: 176].

Метод уподібнення (субституція) реалій, тобто відтворення семантико-стилістичних функцій реалій мови-джерела аналогічною реалією мови-реципієнта. Цим аналогом зазвичай може виступати синонім, одне зі значень полісемантичного слова або ж лексема, яка означає близьке явище. Таким чином відтворена фразема *au temps du roi Dagobert* – *при царі Гарохе* [Bazin 1979: 543]. Антропонім у складі наведеного французького вислову – це назва історичного пе-

сонажа, який був королем Франції (629 – 638р.). [Larousse: 452]. Варто вказати на те, що субституція є поширеною при перекладі реалій із групи грошових одиниці (*sou, écu, denier, billon, fibrelin, maille, centime*) словами *копейка* або *рубль*.

Міжмовна транспозиція на конотативному рівні передбачає заміну реалії мови-джерела іншою реалією мови-реципієнта, але з рівновартісним конотативним значенням, наприклад: *le cadet de casse-cogne* [Bazin 1979: 32] – *забияка* [Базен 1994: 36]. Неологізм Базена *casse-cogne* походить від дієслів «*caser*» («ламати») і «*cogner*» («розбивати»), які лягли в основу прізвиська *casse-trogne*. Один із Gasconne був солдатом Людовіка XIII, зображеним у комедії Едмонда Ростова [Larousse: 356].

Встановлено, що в проаналізованому російському перекладі поширеними семантико-стилістичними способами відтворення реалій виступають комбінована реномінація та транскрипція, які забезпечують належне відтворення національної та історичної специфіки оригінального твору. Це узгоджується з настановою сучасного перекладознавства, що спрямовує перекладачів на максимальне збереження саме своєрідності художнього тексту. Найменш задіяною виявилася міжмовна транспозиція на конотативному рівні, застосована для відтворення тільки однієї реалії-двочлена. Попри всі труднощі відтворення семантики й стилістичного навантаження реалій, а також функціонально близьких до них онімів як елементів мовної картини світу, в дослідженому російському перекладі здебільшого адекватно передано той національний колорит, який характерний для французьких творів Е.Базена.

Різним народам притаманні особливі стосунки з людством, із сусідами, властиве певне ставлення до загальноцивілізаційної культурної спадщини, а тому історія перекладацької діяльності в кожного з них своя. Незаперечною є загальна закономірність – художній переклад відігравав і продовжує відігравати важливу роль у розвої національних літературних мов і культур, зокрема словесного мистецтва, виступаючи в наш час одним із провідних й ефективних чинників міжкультурної комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

Базен: Базен Э. Семья Резо. – М.: Эй-ди-ЛТД, 1994. –522 с.

- Богусловская: Богусловская Г. П. Языковая картина мира и культура народ // Материалы IV Междунар. конф. «Язык и культура» – Ч. 2. – К.: Collegium, 1996. – С. 214-216.
- Брутян: Брутян Г. А. Язык и картина мира //Философские науки. – 1973. – № 1. – С. 108-111.
- Влахов: Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. – М.: Международные отношения, 1980. –342 с.
- Гумбольдт: Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию: пер. с нем.. – 2. изд. – М.: Прогресс, 2000. – 398с.
- Зорівчак: Зорівчак Р. П. Реалія і переклад. На матеріалі англomовних перекладів української прози. – Львів : Львів. держ. ун-т , 1989. – С. 56-60.
- Коптілов: Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу . – К. : Юніверс, 2003. – 280 с.
- Кундзіч: Кундзіч О. Творчі проблеми перекладу. –К.: Дніпро, 1973. – 262 с.
- Кушина: Кушина Н. І., Медвідь О.С. Мовна картина світу як проблема перекладу // Матеріали IV Міжнародної конф. «Мова і культура». – Ч. 2. – К.: Collegium, 1996. – С. 246-247.
- Лисиченко: Лисиченко Л. А. Структура мовної картини світу // Наук.-теор. журнал / Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. Серія: Мовознавство – 2004. – №5. – С. 36-41.
- Стріха: Стріха М. Український художній переклад: між літературою і націєтворенням (до постановки питання) // Сучасність. – 2003. – № 3. – С. 140-145.
- Телия: Телия В. Н. Типы языковых значений [Текст]: Связанное значение слова в языке. – М.: Наука, 1981. – 268 с.
- Чередниченко: Чередниченко О. І. Про мову і переклад. – К.: Либідь, 2007. – 247с.
- Bazin: Bazin H. Vipère au poing. La mort du petit cheval. Cri de la chouette. – М.: Progrès, 1979. – 525 p.
- Larousse : Le petit Larousse illustré: Dictionnaire encyclopédique. – P.: Vuf, 2002. – 1885 p.

Inna Kravchuk. PECULIARITIES OF REPRODUCTION OF REALITIES IN ARTISTIC TRANSLATION (on the material of novels by a French writer Erve Bazen from Russian into French).

The article considers realities as lingual units which represent specific character of linguistic picture of the world, and thus original views of certain people. It retraces the basic ways of semantic and stylistic reproduction of these non-equivalent means in the Russian translation of the above mentioned French work.

Keywords: linguistic picture of the world, reality, non-equivalent vocabulary, artistic translation.